

УДК 378.014(477) «19»

Державна політика щодо розвитку неурядового сектора вищої школи в Україні на початку XX ст.

Л.Л. ПРОКОПЕНКО

Дніпропетровський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Дніпропетровськ, Україна, E-mail: l.l.prokopenko@mail.ru

Авторське резюме

Проаналізовано досвід здійснення державної політики в сфері неурядового сектора вищої школи в Україні на початку XX ст., зокрема динаміку розвитку мережі державних вищих навчальних закладів та її невідповідність вимогам індустріального суспільства. Розкрито передумови та причини створення «вільної» вищої школи, непослідовність урядової політики в цій сфері, а також процес формування правової основи розвитку недержавної вищої школи. Показано роль недержавної вищої школи як компенсатора негнучкості урядової політики щодо розвитку вищої освіти та її внесок у ліквідацію диспропорцій у підготовці фахівців з вищою освітою, надання можливостей її здобувати молоді, позбавленій урядом права навчатися у державних вищих навчальних закладах із-за станової, статевої або національної приналежності. Висвітлено структуру недержавної вищої школи в Україні за змістом навчальної діяльності, процес зрівняння в правах випускників державних і недержавних вищих навчальних закладів.

Ключові слова: державна політика в сфері освіти, міністерство народної освіти, неурядовий сектор вищої школи, громадські і приватні вищі навчальні заклади, вищі жіночі курси.

Public policy on non-governmental sector development in higher education in Ukraine at the beginning of the twentieth century

L.L. PROKOPENKO

Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of public administration, office of the President of Ukraine, Dnepropetrovsk, Ukraine,
E-mail: l.l.prokopenko@mail.ru

Abstract

The experience of public policy implementation in the field of non-governmental sector of higher education in Ukraine at the beginning of the twentieth century, including the dynamics of the network of public universities development and its inadequacy of industrial society is analyzed. The background and reasons for the creation of «free» higher education, inconsistent government policies in this area, as well as the formation of the legal basis for the development of private higher education are revealed. The role of private higher education as an equalizer of government policy inflexibility on the development of higher education as well as its contribution to the elimination of disparities in training of specialists with higher education is demonstrated. The role of private higher education in providing opportunities for young people which right to receive higher education at public higher education institutions was denied by the government because of their state, sex or national attributes is analyzed. The structure of private higher education in Ukraine on the base of the meaning of learning activities and a process of equalizing the rights of graduates of public and non-government higher education institutions are highlighted.

Keywords: education public policy, Ministry of Public Education, non-governmental sector of higher education, public and private institutions of higher education, higher courses for women.

Постановка проблеми. Протягом років незалежності в Україні значного поширення отримав недержавний сектор вищої школи, проте досі не вщухають дискусії щодо перспектив його розвитку. В цих умовах непересічне значення має аналіз попереднього досвіду діяльності недержавних вищих навчальних закладів дореволюційного періоду та державної політики у цій сфері.

Аналіз досліджень і публікацій. Різні аспекти розвитку недержавної вищої школи на початку XX ст. розглянуті у досить широкому колі праць [2; 6; 7; 11; 14; 15; 20; 21].

Серед російських дослідників слід виділи-

ти роботи А.Є. Іванова, насамперед його фундаментальну працю «Вища школа Росії наприкінці XIX – на початку XX ст.» [8], в якій окремий розділ присвячено неурядовим вищим навчальним закладам, а серед українських авторів можна назвати публікації І.Г. Малинко [13], Є.П. Степанович [22], Т.А. Удовиської [23] та ін.

Проте, ряд питань досі залишаються малодослідженими, зокрема недостатньо проаналізовано державну політику щодо розвитку «вільної» вищої школи цього періоду.

Метою статті є дослідження основних напрямів державної політики щодо розвитку не-

© Л.Л. Прокопенко, 2013

державного сектора вищої школи в Україні на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці XIX – на початку XX ст. державна політика в сфері вищої освіти фактично зводилась лише до забезпечення мінімальної мережі вищих навчальних закладів в імперії в цілому і в Україні зокрема. Якщо взяти розвиток їх мережі в динаміці, то протягом першої половини XIX ст. в Україні було створено два університети (Харківський і Київський) і Рішельєвський ліцей, у другій половині століття до них додалися ще 5 вищих навчальних закладів: один ветеринарний (Харків), один історико-філологічний (Ніжин), три технічних (Південноросійський технологічний у Харкові, Київський політехнічний, Катеринославський гірничий) інститути, а на початку XX ст. не було засновано ні одного вузу, якщо не рахувати евакуацію до Харкова в роки Першої світової війни інституту сільського господарства і лісівництва з Нової Александрії Люблінської губернії. Таким чином, на території України на початку 1917 р. знаходилося 10 (15,4%) вищих державних навчальних закладів, включаючи Київську духовну академію, з 65, що існували на цей час в імперії. Це свідчило, по-перше, про дуже велику сповільненість темпів розвитку вищої школи, а по-друге, про невідповідну процесам переходу до індустріального суспільства пропорцію у розвитку гуманітарної (50%) та спеціальної освіти (50%) [15, с.127; 20, с.325].

Це було відображенням загальної політики уряду і особисто Миколи II. Так, розглядаючи в квітні 1912 р. постанови Ради міністрів щодо мережі вищих навчальних закладів, він у своїй резолюції зазначив, що Росія потребує не університетів, а вищих спеціальних закладів, а ще більше середніх технічних і сільськогосподарських шкіл (виділено мною – П.Л.) і це має сприйматися як керівна настанова. Негнучкість урядової політики значною мірою компенсувалася за рахунок громадської ініціативи і створення недержавних навчальних закладів, які за своїм статусом були громадськими і приватними установами. Вони допомагали усунути існуючі диспропорції у підготовці фахівців з вищою освітою [17, с. 119].

Початок їх створення відноситься до другої половини XIX ст. і був тісно пов'язаний з обговоренням проблеми вищої освіти для жінок у контексті реформ 60-70-х рр. Уже на початку 50-х рр. XIX ст. професура Харківського університету порушує питання про права жінок на вищу освіту. Їх клопотання про це перед міністерством народної освіти було підтримане Київським, а потім Казанським університетами. Коли у 1861 р., у зв'язку з переглядом університетського статуту, міністерство поставило на обговорення питання про офіційний допуск жінок до слухання курсів в університеті і надан-

ня їм права тримати іспити на вчені ступені, то тільки Московський і Дерптський університети виступили проти. Проте, всупереч думці більшості університетів, ця позиція тоді знайшла закріплення в університетському Статуті 1863 р. [14, с.182; 20, с.151].

Але наприкінці 60-х рр. викристалізовується думка про жіночі курси, яка на цей раз була підтримана урядом. Цю ідею у 1867 р. висловила на з'їзді природодослідників у Петербурзі Є.І. Конрад, колишня редактор журналу «Неделя». У своїй мотивованій записці вона обгрунтовувала необхідність створення курсів для жінок за предметами історико-філологічних та фізико-математичних наук. Ідею підтримали професори Петербурзького університету. Уряд, стурбований масовим від'їздом жінок на навчання за кордон, у 1872 р. створив спеціальну комісію, яка теж прийшла до висновку про необхідність створення вищих жіночих навчальних закладів з суворо визначенням і закінченим курсом. Тим більше, що постановою від 14 січня 1871 р. жінки були допущені на службу до громадських і урядових установ. Наслідком став дозвіл міністерства народної освіти у 1872 р. на створення у вигляді досліду на чотири роки Московських вищих жіночих курсів професора В.І. Гер'є [4, с.48; 6, с.26; 14, с.183-184].

Утворена в 1873 р. комісія для вироблення статуту вищих жіночих навчальних закладів на чолі з статс-секретарем І.Д. Деляновим запропонувала заснувати спеціальні вищі педагогічні навчальні заклади для підготовки вчительок жіночих середніх шкіл, проте уряд відкинув цю ідею, побоюючись, що така одностороння підготовка не задовольнить жінок і не зупинить їх масового від'їзду до зарубіжних університетів. Тому 1876 р. спеціальним указом дозволялося відкривати аналогічні курси В.І. Гер'є, приватні дворічні вищі жіночі курси і в інших університетських містах. У 1879 р. міністерство народної освіти дозволило збільшити термін навчання на них до трьох, а в 1881 р. – до чотирьох років. У 1876 р. були засновані Казанські, а в 1878 р. Київські і Петербурзькі вищі жіночі курси. На них приймало випускниць жіночих гімназій та інститутів шляхетних дівчат зі званням домашньої вчительки. Проте слухачки цих курсів не отримували ніяких прав і переваг, неодноразові клопотання надати їм право викладання у жіночих гімназіях відхилялися. На думку міністерства народної освіти це могло призвести до зниження рівня викладання у гімназіях, оскільки дешевша праця вчительок витискуватиме більш підготовлених учителів-чоловіків. Міністерство також виходило з того, що курси є не урядовими, а приватними установами і не можна надавати жінкам однакові з чоловіками права «далеко не при рівних пізнаннях» [3, с.211;

14, с. 184-186]. Однак у 1886 р. нарада міністерства народної освіти і внутрішніх справ під головуванням міністра народної освіти І.Д. Делянова прийшла до висновку про необхідність припинення діяльності курсів у зв'язку з участю багатьох слухачок у революційному русі. У травні 1886 р. Олександр III погодився з пропозицією міністра і височайшим розпорядженням від 12 травня вони були закриті до «розгляду загального питання про вищу жіночу освіту» і вироблення «Положення» про них. Унаслідок цього Київські вищі жіночі курси у 1889 р. припинили своє існування до початку XX ст. За цей час на них навчалося 1 089 слухачок [1; 3, с.211; 10, с.588-589; 14, с.187; 19, с.627-628].

Офіційно вищі жіночі курси відновили свою діяльність за рішенням Державної ради 1900 р., прийнятим з ініціативи міністра народної освіти Н.П. Боголепова, який вважав незручним полишення цієї справи поза найближчим контролем урядових органів. Початок упорядкування процесу створення системи недержавних вищих навчальних закладів у цілому поклала затверджена Миколою II 3 грудня 1905 р. всепідданийша доповідь міністра народної освіти графа І.І. Толстого, яка дозволяла відкриття приватних курсів з програмою освіти вище середньої. Це створило правову основу для розвитку недержавної вищої школи. До січня 1917 р. в Росії було створено 59 вищих навчальних закладів недержавного сектора, в тому числі в Україні їх діяло 20, або 33,9% від загальної кількості. У них навчалося понад 70 тис. осіб, або 52% загальноросійського контингенту студентів вищої школи [7, с. 211; 8, с.103; 9, с.271; 11, с.344; 15, с.127; 16, с.105].

Неурядова вища школа посилила найбільш слабкі професійні ланки державної вищої школи (у тому числі педагогічної, медичної, технічної, сільськогосподарської), доповнила відсутні (економіка, музика), була більш здатною до організаційних і методичних новацій, заповнила соціальні пустоти у складі студентства державної вищої школи через станову, статеву або національну приналежність, штучно створені урядом. Як підкреслює А.Є. Іванов, саме на цей розраховував уряд, санкціонуючи відкриття недержавних вищих навчальних закладів. Так, у 1916 г. Рада міністрів констатувала, що приватна школа має насамперед піти назустріч у задоволенні потреб в освіті тих груп населення, які з тією чи іншою причини не можуть отримати цього задоволення від школи урядової [9, с.272; 11, с.355-356].

Громадські і приватні вищі навчальні заклади були досить різноманітні за змістом навчальної діяльності. У структурі цього сектора вищої школи в Україні можна виділити такі групи вищих навчальних закладів: інженерні,

педагогічні, медичні, комерційні інститути, навчальні заклади, що готували фахівців у галузі мистецтва, зокрема [18, с.78-79; 23, с.13]:

- 7 вищих жіночих навчальних закладів університетського типу – громадські і приватні вищі жіночі курси – Одеські (відкриті у 1903 р.), Київські (1906), Харківські (1907), Катеринославські (1916), Ніжинські Вищі жіночі історико-філологічні курси (1916), Київські вечірні вищі жіночі курси А.В. Жикуліної (1905), Харківські приватні вищі жіночі курси Н.І. Невіандт (1906) з трирічним курсом юридичних факультетів;

- 3 жіночі медичні навчальні заклади, які діяли за програмами медичних факультетів університетів – Київський (1908), Харківський (1909) жіночі медичні інститути, Одеські вищі жіночі медичні курси (1910);

- 2 педагогічні навчальні заклади – Фребелівський жіночий педагогічний інститут у Києві (1907) та Педагогічні фребелівські курси в Харкові. Вони готували педагогів вищої кваліфікації і за тими спеціальностями, які не були передбачені державною вищою школою – вчителів початкових класів і вихователів дошкільних установ з фундаментальними психологопедагогічними знаннями;

- 2 консерваторії – Київська (1912), Харківська (1913), які входили до складу Російського музичного товариства;

- 2 комерційні інститути – Київський (1906) та Харківський (1912);

- 2 політехнічні інститути – Харківський жіночий політехнічний інститут Південноросійського технологічного товариства та перший в країні єврейський приватний Політехнічний інститут для чоловіків і жінок у Катеринославі, заснований А.А. Прессом та М.Г. Рабіновичем (1916);

- 1 сільськогосподарський вищий навчальний заклад – Харківські Вищі жіночі сільськогосподарські курси.

- 1 навчальний заклад університетського типу для чоловіків і жінок – однофакультетний Новоросійський вищий міжнародний інститут в Одесі (1914).

Водночас варто відзначити, що уряд досить прискіпливо ставився до пропозицій про створення недержавних вищих навчальних закладів, уважно вивчаючи фінансову дієздатність і політичну благонадійність засновників, становий і національний склад майбутнього контингенту студентів тощо. Скажімо, наприкінці XIX – на початку XX ст. не були підтримані клопотання громадськості про заснування університету в Сімферополі, ветеринарного інституту у Кам'янець-Подільському, сільськогосподарських інститутів у Полтаві, Сімферополі, помісті Кам'янка, політехнічних інститутів у Миколаєві, Севастополі, Сімферополі, геологічного інституту в Севастополі. Позитивні

рішення, як правило, супроводжувалися вказівкою на те, що випускники недержавних вищих навчальних закладів, крім свідоцтв про прослуховування курсу, не матимуть ніяких службових і станових прав. Тим самим встановлювалася юридична неповноцінність вищої освіти, здобутої у громадській і приватній вищій школі. Причина такого підходу полягала не стільки у недовірі до якості отриманих знань, скільки в підозрілому ставленні до неї як виховної системи, неохопленої всебічним державним контролем. Хоча, скажімо, чиновники міністерства народної освіти й вважали, що деякі з них, особливо приватні, носили скоріше комерційний, ніж просвітницький характер [8, с.106, 158, 373-374].

Проте поступово йшов процес надання слухачам недержавних вищих навчальних закладів прав і переваг, якими користувалися студенти державних навчальних закладів. У 1904 р. випускниці вищих жіночих курсів отримали право викладати предмети історико-філологічних і фізико-математичних циклів у старших класах жіночих середніх навчальних закладів.

У 1910 р. Державна рада офіційно визнала освіту, яку надавали Бестужівські курси у Петербурзі, рівною університетській. Наступного року законом від 19 грудня 1911 р. «Про випробування осіб жіночої статі у знанні курсу навчальних закладів і про порядок набуття ними вчених ступенів і звання учительок» усі вищі жіночі курси, в тому числі українські, програми яких визнавалися міністерством народної освіти рівними університетським, отримували статус вищих навчальних закладів, а їх випускниці допускалися до екзаменів у державних випробувальних комісіях «для осіб чоловічої статі». Утворена влітку 1912 р. при Вченому комітеті міністерства комісія «з питання застосування закону 19 грудня 1911 р.» віднесла до розряду «університетських» вищі жіночі курси у Києві, Одесі, Харкові, а також ряд приватних вищих жіночих курсів, зокрема Загальноосвітні вечірні курси А.В. Жикуніної у Києві.

Законом 1911 р. жінкам, крім надання права тримати іспити на диплом державних вищих навчальних закладів, дозволялося на-

бувати вчені ступені магістра і доктора і нове звання «учительки середніх навчальних закладів», яке зрівнювало їх з учителями в нагородженні і пенсійному забезпеченні, хоча й з деякими обмеженнями. Слід зазначити, що діяльність вищих жіночих курсів дала змогу суттєво покращити кадрове забезпечення жіночих гімназій, які, особливо в провінційних гімназіях, страждали відсутністю педагогічного персоналу з широкою освітою [1; 5, с.28; 6, с.24; 11, с.344; 12, с.61; 16, с.99].

Невідворотня логіка економічного розвитку Росії, зазначає Є. Іванов, деформувала звичний стереотип соціальної політики і в сфері професійно-технічної вищої освіти. Уряд уже не міг відверто ігнорувати як другорядну сферу інженерно-промислової, сільськогосподарської, комерційної діяльності. Станово-табельні привілеї були поширені на випускників не тільки жіночих, а й інших недержавних вищих навчальних закладів. Їм відкривався прямий вихід до державної служби. Так, диплом комерційних інститутів у Києві (із 3 червня 1912 р.), Харкові (з 20 листопада 1915 р.) дозволяв займати посади штатних викладачів спеціальних навчальних закладів відомства торгівлі і промисловості й отримувати звання спадкового і особистого почесного громадянства. Певна сума службових прав надавалась і випускникам (чоловікам і жінкам) консерваторій. Вони могли працювати, окрім приватних, в імператорських театрах, а також учителями музики в державній школі [8, с.347-349].

В цілому, оцінюючи роль недержавного сектора вищої школи, який виник на початку ХХ ст., слід зазначити, що він досить швидко сформувався у професійно-диференційовану, динамічну систему, яка темпами випереджала державну. Проте практично всі вищі навчальні заклади України як державні, так і неурядові, в яких навчалось 35,2 тис. студентів, зосереджувалися лише у чотирьох містах. Зрозуміло, що неурядові заклади створювалися у великих центрах, де склалися наукові сили, дослідницька база, академічні традиції, до того ж їх створення ініціювали переважно професори державних вишів, але інші регіони були відрізані від вищої школи [11, с. 355; 15, с. 133].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андросова О.А. Профессиональная специализация высшего женского образования в России (вторая половина XIX века – начало XX века). – Режим доступа : <http://www.emissia.org/offline/2008/1257.htm>. – Название с экрана.
2. Высшее образование в России: Очерк истории до 1917 года / под ред. В.Г. Кинелева. – М.: НИИ ВО, 1995. – 352 с.
3. Дем'яненко Н.М. Загальнопедагогічна підготовка на Київських вищих жіночих курсах (1878 – 1920) / Н.М. Дем'яненко // Педагогіка і психологія. – 1997. – №4. – С.211-216.
4. Добровольська В.А. Щодо політики царського уряду в галузі жіночої освіти Півдня України на початку ХХ століття / В.А. Добровольська // Гуманітарно-економічні дослідження: зб. наук. пр. – Миколаїв. – Одеса: ТОВ ВіД, 2007. – Т.IV. – С.47-55.
5. Добрянський І.А. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок

- XX ст.) / І.А. Добрянський, В.В. Постолатій. – Кіровоград: Кіровоград. ін-т регіон. упр. та економіки, 1998. – 143 с.
6. Зинченко Н. Женское образование в России: Исторический очерк / Н. Зинченко. – СПб., 1901 – 47 с.
7. Змеев В.А. Негосударственное высшее образование в Российской империи / В.А. Змеев // Соц.-гум. знания. – 2000. – № 5. – С. 211-226.
8. Иванов А.Е. Высшая школа России в конце XIX – начале XX века / А.Е. Иванов. – М.: Ин-т истории СССР АН СССР, 1991. – 392 с.
9. Иванов А.Е. Высшая школа Российской империи начала XX века / А.Е. Иванов // Вестник Рос. академии наук. – 1997. – Т.67, М.3. – С.265-274.
10. История Украинской ССР: в 10 т. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 4. – 719 с.
11. Латышина Д.И. История педагогики. Воспитание и образование в России (X – начало XX века): учеб. пособ. / Д.И. Латышина. – М.: Изд. дом «Форум», 1998. – 584 с.
12. Лейкина-Свирская В.Р. Русская интеллигенция в 1900-1917 годах / В.Р. Лейкина-Свирская. – М.: Мысль, 1981. – 285 с.
13. Малинко И. Г. Высшее женское образование на Украине (вторая половина XIX – начало XX века): автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.01 / И.Г. Малинко; Харьков. гос. ун-т. – Х., 1984. – 23 с.
14. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Вторая половина XIX в. / отв. ред. А. И. Пискунов. – М.: Педагогика, 1976. – 600 с.
15. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР. Конец XIX – начало XX в. / под ред. Э.Д. Днепров, С.Ф. Егорова, Ф.Г. Паначина, Б.К. Табиева. – М.: Педагогика, 1991. – 448 с.
16. Паначин Ф.Г. Учительство и революционное движение в России (XIX – начало XX в.): историко-педагогические очерки / Ф.Г. Паначин. – М.: Педагогика, 1986. – 216 с.
17. Поляков М.В. Классический университет: эволюция, современный стан, перспективы / М.В. Поляков, В.С. Савчук. – К.: Генеза, 2004. – 416 с.
18. Прокопенко Л.Л. Недержавна вища школа України на початку XX ст. / Л.Л. Прокопенко // Гуманіт. журн. – 2006. – №3-4. – С. 76 – 81.
19. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802–1902 / С.В. Рождественский. – СПб, 1902. – 785 с.
20. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): нариси. – К.: Рад. шк., 1991. – 381 с.
21. Сірополько Степан. Історія освіти в Україні / Степан Сірополько. – К.: Наук. думка, 2001. – 912 с.
22. Степанович Е.П. Высшая специальная школа на Украине (конец XIX – начало XX в.) / Е.П. Степанович. – К.: Наук. думка, 1991. – 100 с.
23. Удовичья Т.А. Громадські і приватні вищі навчальні заклади в Україні (наприкінці XIX – на початку XX ст.): автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.01 / Т.А. Удовичья; Харків. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2002. – 20 с.

REFERENCES:

1. Androsova O.A. Professionalnaya spetsializatsiya vysshego zhenskogo obrazovaniya v Rossii (vtoraya polovina XIX veka – nachalo XX veka) (Professional specialization of higher education for women in Russia (the second half of the XIX century - beginning of XX century)). Mode of access : <http://www.emissia.org/offline/2008/1257.htm>. – Nazvanie s ekrana.
2. Vysshее obrazovanie v Rossii: Ocherk istorii do 1917 goda (Higher education in Russia: short history to 1917). M.: NII VO, 1995. 352 p.
3. Demianenko N.M. Zahalnopedahohichna pidhotovka na Kyivskykh vyshchikh zhinochykh kursakh (1878 – 1920) (Of general training at the Kiev vyschih for Women (1878 - 1920)). *Pedahohika i psykholohiia*. 1997. №4. S.211-216.
4. Dobrovolska V.A. Shchodo polityky tsarskoho uriadu v haluzi zhinochoi osvity Pivdnia Ukrainy na pochatku XX stolittia (Tsarist government policy in female education in the South Ukraine in the early twentieth century). *Humanitarno-ekonomichni doslidzhennia*. Mykolaiv. Odesa: TOV ViD, 2007. Vol. IV. P.47-55.
5. Dobrianskyi I.A. Hromadska ta pryvatna initsiatyva v rozvytku osvity Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) (Public and private initiative in the development of education in Ukraine (end XIX - beginning of XX century)). Kirovohrad: *Kirovohrad. in-t rehion. upr. ta ekonomiky*, 1998. 143 p.
6. Zinchenko N. Zhenskoe obrazovanie v Rossii: Istoricheskiy pocherk (Female education in Russia). SPb., 1901. 47 p.
7. Zmееv V.A. Negosudarstvennoe vysshее obrazovanie v Rossiyskoy imperii (Private higher education in the Russian Empire). *Sots.-gum. znaniya*. 2000. № 5. P. 211-226.
8. Ivanov A.E. Vysshaya shkola Rossii v kontse XIX – nachale XX veka (Higher school of Russia in the late XIX - early XX century). M.: *In-t istorii SSSR AN SSSR*, 1991. 392 p.
9. Ivanov A.E. Vysshaya shkola Rossiyskoy imperii nachala XX veka (Graduate school of the Russian Empire of the early twentieth century). *Vestnik Ros. akdemii nauk*. 1997. Vol.67, M.3. P.265-274.
10. Istoriya Ukraynskoi SSR (The history of the Ukrainian SSR). K.: *Nauk. dumka*, 1983. Vol. 4. 719 p.
11. Latiyshina D.I. Istoriya pedagogiki. Vospitanie i obrazovanie v Rossii (X – nachalo XX veka) (History of Education . Education and training in Russia (X - XX centuries)). M.: *Izd. dom "Forum"*, 1998. 584 p.
12. Leykina-Svirskaya V.R. Russkaya intelligentsiya v 1900-1917 godah (Russian intelligentsia in the years 1900-1917). M.: *Myisl*, 1981. 285 p.
13. Malinko I. G. Vysshее zhenskoe obrazovanie na Ukraine (vtoraya polovina XIX – nachalo XX veka) (Higher

- education for women in Ukraine (the second half of XIX - beginning of XX century)). H., 1984. 23 p.
14. Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy myisli narodov SSSR. Vtoraya polovina XIX v. (Essays on the history of school and thinking of the peoples of the USSR. The second half of the nineteenth century). M.: *Pedagogika*, 1976. 600 p.
15. Ocherki istorii shkoly i pedagogicheskoy myisli narodov SSSR. Konets XIX – nachalo XX v. (Essays on the history of school and thinking of the peoples of the USSR. The end of the nineteenth and beginning of the twentieth century). M.: *Pedagogika*, 1991. 448 s.
16. *Panachin F.G.* Uchitelstvo i revolyutsionnoe dvizhenie v Rossii (XIX – nachalo XX v.) (Magisterium and the revolutionary movement in Russia (XIX - early XX century.) : Historical and pedagogical essays). M.: *Pedagogika*, 1986. 216 p.
17. *Poliakov M.V.* Klasychnyi universytet: evoliutsiia, suchasnyi stan, perspektyvy (University Classic: evolution, current status and prospects). K.: *Heneza*, 2004. 416 p.
18. *Prokopenko L.L.* Nederzhavna vischa shkola UkraYini na pochatku XX st. (Non-Ukraine High School in the early twentieth century). *GumanIt. zhurn.* 2006. № 3–4. P. 76 – 81.
19. *Rozhdestvenskiy S.V.* Istoricheskiy obzor deyatel'nosti Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (Historical overview of the activities of the Ministry of Education). 1802–1902. SPb, 1902. 785 p.
20. Rozvytok narodnoi osvity i pedahohichnoi dumky na Ukraini (X – pochatok XX st.) (Development of education and pedagogical thought in Ukraine (X - XX centuries)). K.: *Rad. shk.*, 1991. 381 p.
21. *Siropolko Stepan.* Istoriiia osvity v Ukraini (History of education in Ukraine). K.: *Nauk. dumka*, 2001. 912 p.
22. *Stepanovich E.P.* Vysshaya spetsial'naya shkola na Ukraine (konets XIX – nachalo XX v.) (Higher Special School in Ukraine (end of XIX - early XX century)). K.: *Nauk. dumka*, 1991. 100 p.
23. *Udovytska T.A.* Hromadski i pryvatni vyshchi navchalni zaklady v Ukraini (naprykintsi XIX – na pochatku XX st.) (Public and private higher education institutions in Ukraine (late XIX - early XX centuries)). Kh., 2002. 20 p.

Прокопенко Леонід Львович – доктор наук з державного управління, професор
Дніпропетровський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президентові України
Адреса: 49044, м. Дніпропетровськ, вул. Гоголя, 29
E-mail: l.l.prokopenko@mail.ru

Prokopenko Leonid Lvovych – doctor of public administration, Full Prof.
Dnepropetrovsk regional institute of public administration, the National academy of public
administration, office of the President of Ukraine
Address: 29, Gogol Str., Dnipropetrovsk, 49044
E-mail: l.l.prokopenko@mail.ru